

זן שונה של אוריינטליזם

ספרה של סוזן מרשאנד מציע את התיאור המפורט ביותר של התפתחות מדע המזרחנות בגרמניה, שהרחיב לאין-שיעור את גבולות הידע על העולם

13:44 | 23.08.2013 | [יעקב שביט](#)

Suzanne L. Marchand German Orientalism in the Age of Empire Religion, Race, and Scholarship German Historical Institute, Washington, D.C and Cambridge University Press, 526 pp

מה היה פירוש המלה "אוריינטליסט" בגרמנית במאה ה-19? בניגוד למה שעשויים לחשוב, אוריינטליסט לא היה אז מה שקרוי כיום "ערביסט", כלומר "מזרחן". גם ה"אוריינט" בימים ההם לא היה רק ה"לבאנט", כלומר המזרח הקרוב הערבי-מוסלמי. מנקודת המבט של האוריינטליזם הגרמני השתרע "המזרח" עד הודו, ואף לסין הגיע. למעשה, כל יבשת אסיה הלא-נוצרית היתה האוריינט. חוקרי האוריינט הגרמנים עסקו בחקר השפות השמיות וההודו-אירופיות, בחקר המקרא, בתרבויות המזרח הקרוב הקדום, בדתות פרס והודו, ובאיסלאם הקדום. הם היו פליאוגרפים, פילולוגים, תיאולוגים, חוקרי מקרא, ארכיאולוגים והיסטוריונים, ששיחזרו את העולם העתיק, "המת", על שלל דתותיו, תרבויותיו ולשונותיו. האוריינט נבדל מחלקים אחרים של העולם שהתגלו ונחקרו בכך שעמיו נחשבו "עמי תרבות" ולא "עמים טבעיים" (כלומר, פרימיטיביים). את העמים האלה למדו להכיר מכתבי הקודש שלהם – המקרא, הוודות, האווסטה, הקוראן - ומתעודות וכתובות, ולא מהיכרות קרובה עם המזרח החי. כתבי יד ותרגומים של אותם כתבים פתחו לפני האוריינטליסטים עולמות לא מוכרים עד אז, אבל גם קבעו את גבולות העולמות האלה, את הפרשנות שהציעו להם, ואת המשמעות שנתנו להם.

למשל, כשהמלומד הצרפתי אמיל ליטרה טען בשנת 1857 כלפי ההיסטוריון המהולל בן ארצו, ארנסט רנאן, כי הוא מצייר תמונה מסולפת של תכונות העמים השמיים מפני שהוא נסמך רק על התנ"ך, השיב לו רנאן כי הצדק עמו, אבל מה לעשות כשרק העברים הם שהותירו אחריהם כתבים! לא חלפו ימים הרבה ונתגלו אינסוף תעודות "שמיות" (שלמרבה האירוניה רנאן עצמו הביא מהן לצרפת ממסעו בפניקיה) וחשפו את פזיזותו ואת הדוגמטיות שלו.

בדרך כלל הם היו אוריינטליסטים של כורסה. אם למחקרם היה קשר לאימפריאליזם, אין זה מפני שהתפתחו בהשפעתו, או קמו כדי לשרת אותו – אלא מפני שנהנו משוד עתיקות ומרכישה, ואף מגניבה, של כתבי-יד, שזרמו בשפע במשך המאה ה-19 לספריות, למוזיאונים ולמכוני מחקר באירופה. אם היתה פוליטיקה מעורבת במחקר האוריינטליסטי, היא היתה בעיקר פוליטיקה אקדמית. היה זה חוקר האיסלאם הדגול איגנץ גולדציהר שכינה את האוריינטליסטים "סתתים", כלומר מפענחי תעודות ומתרגמים של כתבי יד – שסיפקו את האבנים להקמת המבנים המפוארים של הסיניתיות הגדולות; מבנים שלעיתים קרובות היו ארמונות שנבנו מהשערות ומדוגמות.

ספרה המרשים של סוזן מרשאנד, "האוריינטליזם הגרמני בעידן האימפריה", מציע את התיאור המלא והמפורט ביותר של התפתחות ענף המחקר הזה בגרמניה של המאה ה-19. הספר אינו עוסק

בפילוסופים שכתבו על המזרח במסגרת התבניות ההיסטוריות והמטא-היסטוריות האוניברסליות שלהם, והוא לא מתייחס רק אל האוריינטליסטים הדגולים. הוא גם מוציא מאלמוניותם הרבה אוריינטליסטים-סתתים. לא מעט בזכותם נהפך האוריינטליזם הגרמני במאה ה-19 למרכז המוביל של חקר תרבויות ה"מזרח", ולדיסציפלינה מדעית בזכות עצמה, שהתמסדה, התרחבה, התפצלה לענפים שונים, והרחיבה לאין-שיעור את גבולות הידע על העולם.

ספרה של מרשאנד גם אינו דן בדימויי המזרח, או בהשפעה שהיתה לו על תחומים שונים של התרבות האירופית (כפי שעשה, לדוגמה, דונלד לאך (Lach) בספריו על Asia in the Making of Europe). עניינה, כאמור, הוא בהתפתחות תחומי המחקר ושיטות המחקר. ואולם, זה אינו רק חיבור על תולדות המחקר בגרמניה, אלא על המקום והמעמד של המחקר בתרבות הגרמנית, וכתוצר של התרבות הזאת.

מאחורי גבו של כל חיבור על "אוריינטליזם" מציץ צלו של אדוארד סעיד. אחת הטענות הרווחות נגד הזיקה שמצא סעיד בספרו משנת 1978 בין האוריינטליזם המערבי לאימפריאליזם המערבי – אימפריאליזם תרבותי ופוליטי כאחד – היא, שעסק רק באוריינטליזם הבריטי והצרפתי (ובין היתר התעלם לגמרי מהאוריינטליזם הגרמני – וגם הרוסי). אילו הפנה את מבטו לגרמניה (ובעצם, למרכז אירופה), נטען כלפיו בין היתר, היה מגלה שם זן שונה של אוריינטליזם, שלא היה תוצר של האימפריאליזם, אלא תוצר של מסורות אינטלקטואליות קודמות בזמן (הרנסנס, ההיבראיזם והרפורמציה).

עוד נטען, שסעיד עסק רק בעיצוב ובקיבוע של דימויי המזרח הערבי, ובכך צימצם עד מאוד את גבולות האוריינט. מרשאנד אמנם מזכירה "אוריינטליסטים" גרמנים (הרבה מהם יהודים), שלא היו נגועים באיסלאמופוביה, אבל ההתעלמות המוצהרת שלה מסעיד לא נעשית על ידי הצגת רשימה של חוקרים חסרי פניות, או אפילו איסלאמופילים. היא נובעת מכך שמנקודת המבט הגרמנית, האוריינט הוא מרחב גיאוגרפי ותרבותי גדול, הכולל בתוכו פסיפס גדול של עמים, דתות ותרבויות, שהאוריינטליסט הגרמני במאה ה-19 התעניין בדרך כלל בעברו הקדום. עניינו העיקרי של המחקר האוריינטליסטי בגרמניה היה בשאלות כגון אם המזרח – ואיזה מזרח – היה עריסתם הקדומה של עמי אירופה ושל לשונות אירופה. איזה מזרח הוריש מיתוסים ומיתולוגיות ל"אירופה" והיה המקור ל"רוח אירופה".

זאת ועוד. בגרמניה ניצב האוריינט הקדום מול מה שאליזבת באטלר כינתה לפני כ-80 שנה, "הרודנות של יוון על גרמניה" (מרשאנד הקדישה לנושא את ספרה Down from Olympus: Archeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970, 1996). כלומר, האוריינט עומת עם המורשת ההלנית ועם "האידיאלים ההלניים", שהיו אבן יסוד ב-Bildung הגרמני. האוריינט גם ניצב מול התיאולוגיה הנוצרית ופרשנות המקרא. כאן מדובר היה לא רק ברצון להבין את המקרא על רקע סביבתו התרבותית והגיאוגרפית, אלא גם לברר את מקורות ההשפעה שלו בתרבויות המזרח הקדום – מסופוטמיה, מצרים, ואף פרס והודו).

לפעמים המזרח היה אמצעי להוריד את התנ"ך מגדולתו, ואף להיפרד ממנו, מערכיו ומבשורתו, ולחפש באוריינט הקדום מקורות חלופיים להשראה רוחנית. במלים אחרות, האוריינטליזם הגרמני נבע ממסורת אינטלקטואלית ארוכה, ייצג זרמים ומגמות בתרבות הגרמנית, ולפחות עד שלהי המאה ה-19 הוא לא היה קשור לתשוקה להשיג השפעה ונחלות במזרח.

והנה, אף שמרשאנד קובעת שהאוריינט הוא קונסטרוקט מלאכותי, וכולל הרבה תרבויות שונות זו מזו, היא מאמצת את המושג אוריינטליזם ומשתמשת בו. בכך היא לא רק חוזרת על דימוי המזרח כיישות גיאוגרפית ותרבותית אחידה; היא גם מאמצת נקודת מבט אירופוצנטרית מובהקת: "המזרח" הוא "מזרח" רק כשמביטים אליו מכיוון "מערב", ולא מגלים בו עניין כמציאות היסטורית-תרבותית מורכבת,

מרובדת ודינמית בפני עצמה, או כמקום התרחשות של מגעים בין-תרבותיים. רק מנקודת מבט אירופוצנטרית אפשר לכנס תחת גגו הרחב של האוריינטליזם את חקר המקרא, למשל, בטענה שנכתב בפינה קטנה של האוריינט, ושהוא תוצר של "הרוח האוריינטלית" המדומיינת.

עם זאת, אי אפשר להשוות בין החשיבות והמשקל שהיו למקרא ולחקר המקרא על המחלוקות התיאולוגיות בגרמניה, וההשפעה שהיתה לתרגום הכתבים הפרסיים וההודיים, ואפילו התמלאות המוזיאון בעתיקות שנלקחו מהמזרח, או מההיקסמות ממצרים הפרעונית, על התרבות הגרמנית. הממצאים הארכיאולוגיים שהובאו למוזיאון בברלין עוררו הרבה סקרנות, ובמידת-מה גם התרגומים של הספרות המסופוטמית והמצרית. אבל הם לא היו תחרות, ובוודאי לא חלופה, להומרוס ולאפלטון, והאפשרות שהתרבות הקלאסית הושפעה מהמזרח (הודו) נתקבלה אולי בחוגים קטנים, אבל נשארה בשוליים, או נדחתה על הסף.

במלים אחרות, האוריינט הגלובלי לא היה "האחר" של גרמניה, לא תמונת ראי שלה, ולא היה מקור השראה לתחייה תרבותית. גם קשה יהיה לטעון שהמחקר האוריינטליסטי של המאה ה-19 יצר דיאלוג תרבותי בין גרמניה והאוריינט. מדובר במונולוג. לכאורה אפשר לטעון כי הרחבת גבולות העולם הקדום ותרבויותיו וכתובת היסטוריות אוניברסליות, שהאוריינט הוא חלק בלתי נפרד מהן – ואולי גם חלק פעיל - היו צעד חשוב לכיוון ההתפתחות של תפישה היסטורית רב-תרבותית. ואולם, לפחות בחלק מן המאות ה-19 וה-20 שימש חלק מן האוריינטליזם הגרמני כזרז לאימוץ ולהפצה של תורת הגזעים, כלומר של התפישה שלפיה האוריינט נחלק בין השייכים לגזע ההודו-אירופי ("ארי"), מצד אחד, לבין העמים השמיים, מצד אחר. היה זה אותו חלק באוריינטליזם הגרמני שהראה כיצד מחקר אקדמי, שלהלכה בא לגלות את הריבוי והגיוון התרבותי, מתגלגל במהירות לפסוודו-מדע ולגידול פרא של אידיאולוגיה קנאית ורצחנית.

ספרה של מרשאנד אינו רק מחקר מרשים בהיקפו ובעומקו על תולדות שדה המחקר האוריינטליסטי ועל התפתחותו, שאינן מוכרות לרוב הקוראים. ספרה, המשלב סקירה עם תובנות מעניינות ומקוריות, הוא מחקר מרתק על המחקר כתוצר של תרבות וכחלק מהתרבות.

=====